

Bolvári-Takács Gábor

Révai József és a Népművelési Minisztérium létrehozása

1.

Révai József személye a magyar kultúra 1945-56 közötti fejlődésének vizsgálata kapcsán megkerülhetetlen. Bár a történeti irodalomban munkásságának megítélését – az éppen aktuális politikai kurzus, illetve a szerzők személyes elfogultságával összefüggésben – a legszélsőségesebb nézetek jellemzik, valamennyi szerző egyetért abban, hogy az 1898-1959 között élt Révai kivételes elméleti felkészültségű, magas szintetizáló készséggel rendelkező, nagy munkabírású, ugyanakkor kíméletlen stílusú, diktatórikus hajlamú, számos kérdésben dogmákhoz ragaszkodó politikus volt. Azon kommunista pártvezetők közé tartozott, akik szellemi értelemben is partnerei lehettek az értelmiségnek, akinek nem okozott gondot a vita vállalása, de a döntés kíméletlen végrehajtása sem. Révait és hatalmát legszemléletesebben Aczél Tamás és Méray Tibor jellemzik *Tisztító vihar* c. könyvükben, külön fejezetet szentelve a politikusnak, *Egy kommunista arisztokrata* címmel. (A cím pikantériája a Lukács Györgyről szóló fejezettel összevetve érthető: Lukács ugyanis “az arisztokrata kommunista”.) “Révai József mindig az asztalfőn ült... Ő maga volt a vélemény...Annak a vezetőségének, amely ebben az időben Magyarországot “birtokolta” (Rákosi, Gerő, Farkas, Révai - BTG) legműveltebb, legképzettebb, legsokoldalúbb, s mindenestre legérdekesebb egyénisége volt...Képességeivel, eszével, fellobbanásaival közel állt a zsenialitáshoz, sokkal közelebb, mint azok, akik a zsenit játszották.” – írja róla Aczél és Méray.¹

Ha eltekintünk Erényi Tibor 1975-ben megjelent, Révait patetikusan dicsőítő áttekintésétől, mind a mai napig Urbán Károly összefoglalása a legobjektívebb Révai-életrajz, bár igen rövid terjedelmű.² Az életút szintetizáló igényű megírása még várat magára, jóllehet bizonyos szempontok, illetve korszakok szerint értékes feldolgozások születtek. Feltárt Révai elméleti és publicisztikai munkássága. Megkezdődött műveinek kritikai jellegű feldolgozása, történelmi írásaiból gazdag válogatás jelent meg, irodalmi tanulmányai több kiadást is megértek.³ Bodnár György összefoglaló igényű írta meg a felszabadulás utáni pályaképét, lényegében beszédei és vitái alapján feldolgozva a politikus elméleti munkásságát.⁴ Révai esztétikai nézeteinek alakulását Szerdahelyi István követte végig, bár inkább vázlatosan, mint elemzően.⁵ Révai munkásmozgalmi múltját a Tanácsköztársaságig nyúlik vissza. 1918-tól újságíró, a proletárdiktatúra alatt igen termékeny publicista. 1919 után a KMP külföldi szerveiben dolgozott, majd itthon illegális pártvezető. Elméleti munkássága a 30-as évektől bontakozott ki. Kivételes hatalmi helyzetét azonban mindenekelőtt az általa betöltött

párt- és állami tisztségek jellemzik. Már 1944-től az Magyar Kommunista Párt vezérszónoka a Nemzetgyűlésben, 1945-től frakcióelnök. 1944 novemberétől 1956 végéig tagja a párt Központi Vezetőségének, 1945 májusától 1953 júniusáig és 1956. július-október között a Politikai Bizottságnak. 1945 márciusától 1950 júniusáig a Szabad Nép főszerkesztője. 1945. január és 1946. október között, majd 1948. júniustól 1953. júniusig a KV Titkársága tagja, 1950. május és 1951. március között főtítkárhelyettes. 1948 novemberétől 1953 júniusáig a KV Agitációs és Propaganda Bizottsága vezetője. 1953 októberétől 1954 júliusáig a Társadalmi Szemle főszerkesztője.

Állami funkcióit tekintve 1944-től nemzetgyűlési, majd országgyűlési képviselő, 1945. január 26. - szeptember 27. között az államfői jogkör részleges gyakorlására létrehozott Nemzeti Főtanács póttagja, majd tagja. 1949. június 11-től 1953. július 4-ig népművelési miniszter, 1953. július 3-tól haláláig a Népköztársaság Elnöki Tanácsának tagja, 1953. július 3. - 1958. november 26. között helyettes elnöke. 1949. október 30-án a Magyar Tudományos Akadémia tiszteleti tagjává választották.

Révai 1945-49 közötti, igen széleskörű működési köréről átfogó képet adnak beszédei és cikkei.⁶ Későbbi szakterületére vonatkozóan *A magyar értelmiség útja* c. választási beszéde érdemel figyelmet, amelyet 1947. augusztus 12-én a Zeneakadémián tartott. "Új népi értelmiség kell, ezt valljuk mi is... De tabula rasa-t nem akarunk. Azt valljuk, hogy értelmiséget nem lehet gyorsforraló eszközökkel, lombikban gyártani."-hangoztatta.⁷ Az iskolaügyet tekintve az 1947. december 12-én ugyancsak a Zeneakadémián elmondott *A demokratikus nevelés szelleme* c. beszéde szemléletes. "Nemcsak új intézményekre van szükségünk, hanem új emberekre is, és hozzá kell ehhez tenni, hogy az intézmények megváltoztatása könnyebb, mint az emberek megváltoztatása."⁸ Révai ekkor még nem a kizárólagos szocialista fejlődési út erőltetését hangsúlyozta. Az 1948. szeptember 16-án, tehát már a pártegyesülés után, a MÁVAG dolgozó elött elmondott *Munkásifjakat az egyetemekre és a középiskolákba* c. beszédében jóval kategorikusabban fogalmazott: "Igaz, a magyar népi demokrácia megcsinálta az iskolareformot... De ez magában véve még nem elég..." Hangsúlyozta, hogy évekig tart, amíg a mai általános és középiskolások egyetemre juthatnak, majd kifejtette: "...igenis tudatosan és nyíltan számba fogunk és számba akarunk venni származási szempontokat, ... a kultúrpolitikában, ugyanúgy, mint minden más téren, osztályszempontokat akarunk érvényesíteni."⁹ Révai több eszköz mellett megjelölte az "egyesztendő előkészítő tanfolyamot az egyetemre való felvételre, fiatal üzemi munkások számára", és hozzáfűzte: "továbbra is fogunk kísérletezni azzal, hogy mentesítsük a tehetséges, de középiskolákat nem végzett munkásgyerekeket az érettségi szükségességétől az egyetemre való jutásnál."¹⁰

"Révai József 1949 és 1953 között elsősorban kultúrpolitikusként tevékenykedett. Kultúrpolitikusai működése mindmáig kimeríthetetlen vitatéma, éles bírálatok célpontja."¹¹ – írja Urbán Károly. A szóban forgó időszak a személyi kultusz és a dogmatizmus fénykora. A művelődésügyben mennyiségi szempontból óriási változások történtek, ugyanakkor ezek minőségi összetevői messze nem érték el a kívánatos

szintet. Révai – miniszterként közvetlen államigazgatási hatáskörrel is rendelkezve – személyesen irányította a művészeti élet és az irodalom ügyeit. Tevékenységének mindenki által észlelhető megnyilvánulási formái – jelentős leegyszerősítéssel – három csoportba sorolhatók:

Az *első* csoportba az országos fórumokon, vagy más fontos alkalmakon elhangzott vagy megjelent kinyilatkoztatások tartoznak. Ilyen volt a Népművelési Minisztérium megalakulása kapcsán közölt cikke a Szabad Népből, vagy a Magyar Dolgozók Pártja (MDP) II. kongresszusán elhangzott iránymutató beszéde.¹² (Mindkét szövegre később térünk ki részletesen.)

A *második* csoportba azok az egyedi ügyekben tanúsított állásfoglalásai tartoznak, amelyek megfellebbezhetetlenül váltak politikai vezetés és az értelmiség közötti párbeszéd korlátaivá, viszonyítási pontjává. A három legfontosabb, általa kreált és irányított, önmagán messze túlmutató jelentőségű "vita" a Lukács-vita, az építészeti vita és a Felelet-vita volt. Mindhárom jelenséget – mert hisz ezek az adott kor jelenségei voltak – részletesen feldolgozták.¹³ Közös vonásaik, hogy tovább fokozták a művészeti életben uralkodó zavarokat, s elbizonytalanították a rendszerű értelmiséget is. De e csoportba sorolhatók olyan "iránymutatásai" is, mint megnyitó beszédei a szovjet festmények kiállításán (1949) és az I. Magyar Képzőművészeti Kiállításon (1950).¹⁴ Nem kevésbé szemléletes *A magyar irodalom feladatai* c. felszólalása az írókongresszuson (1951. április 30.), illetve a *Színház- és filmművészetünk kérdéseiről* c. beszéde (1951. október 15.).¹⁵ A vitákban és az előadásokban elhangzott mondanivaló mindig feladat- és szempontmeghatározó, számonkérő jellegű. Révai szinte nem tud kijelentő módban fogalmazni, sőt a nyelvtani értelemben kijelentő mondatai is felszólítással állnak össze, kategorikus jelzőkkel, megkérdőjelezhetetlen ténymegállapításokkal. Beszédeinek felépítése meglehetősen didaktikus, állításait pontokba szedi. Ilyen értelemben – függetlenül a tartalom dogmatikus vonásaitól – világos és közérthető, mint a katonai parancs. (Alighanem ebben rejlik a Révai-féle kultúrpolitika legnagyobb tévedése, ahogy Urbán fogalmaz: "megfeledeztek arról a lenini tanításról, hogy a kulturális feladatokat nem lehet olyan gyorsan megoldani, mint a politikai és a katonai feladatokat."¹⁶)

Révai kommunikációs tevékenységi formáinak *harmadik* csoportja a szó szoros értelmében vett "kézi vezérlés". Legszemléletesebben Szilágyi Gábor írja le a folyamatot a filmművészet vonatkozásában. Szilágyi szerint Révai "többet foglalkozik minisztersége idején a játékfilmgyártás kérdéseivel, mint bármely más művészeti ágéval. Végletesen szubjektív: személyes érdeklődése vezeti, a problémákat nem objektív súlyuk alapján érzékeli, hanem az általa észlelt kérdések válnak objektívvé... Mindenütt jelen van, mindent figyel... Egyedül ő dönthet, mindenben ki kell kérni a tanácsát, véleményét, s amikor ez nem történik meg, a döntések húzódnak.... Ez az irányítási struktúra óhatatlanul és logikusan termeli ki a baloldali sematizmust..."¹⁷ Tegyük hozzá: Révai érdeklődése a filmügy iránt nem meglepő. Egyszerűen követte a szovjet példát, hiszen Lunacsarszkij 1923-ban leírta: "Lenin már két évvel ezelőtt magához hívatott, és azt mondta: Oroszország számára egész művészetünkből a film a legfontosabb. Legyen gondja rá."¹⁸ Más példa: a Nemzeti Színház ügye. Major Tamás igaz-

gatói működése 1945-62 között aligha tekinthető zavarmentes periódusnak. Major félreállítására az első kísérlet már a Rajk-per után megtörtént, ahogy a színész-rendező emlékezik: "behívtak a párt kulturális osztályára... elég nagy társaság gyűlt össze, valami hat-nyolc ember, és ott sorra mondták, hogy engem le kell váltani... megsza-
vaztatták az embereket, és mindegyik azt mondta, hogy igen, leváltani, leváltani, le-
váltani. De hát személyi kultusz volt, az elnöklő Révai József azt mondta: tehát marad.
És így megmaradtam..."¹⁹ Harmadik példa a táncművészet területéről. Az Állami Ba-
lett Intézet 1950. évi létrehozása, annak politikai előkészítése és lebonyolítása szin-
tén Révaihoz kötődött. Személyes közbenjárására az ügy a Politikai Bizottság előtt
simán, vita nélkül zöld utat kapott, így a maga nemében egyedülálló intézmény már
fél évvel azelőtt megnyitotta kapuit, hogy minisztertanácsi rendelettel történő megalá-
pítása formálisan megtörtént volna.²⁰

Áttekintve Révai kultúrpolitikai működését, összességében egyet kell értenünk Urbán
Károllyal, aki szerint Révai "1949 és 1953 közötti megnyilvánulásait áthatotta az a
hibás elgondolás, amely lényegében a marxizmus monopolhelyzetét célozta meg,
illetve ehhez igyekezett "hozzáigazítani" a valóságot. ... Ideológia, tudományok, mű-
vészetek, közoktatás, agitáció és propaganda – hatalmas és összetett terület legfelső
irányítását látta el Révai éveken át. Erején felüli feladat volt az is, hogy az 1949 nya-
rán létrehozott Népművelési Minisztérium élére került. Roppant nagy hatalom össz-
pontosult a kezében, s egy olyan időszakban, amikor a pártban meghonosodtak a
diktatórikus vezetési módszerek, ez kihatott Révainak az emberekhez való viszonyá-
ra is. Mindig is szinte a gorombaságig szókimondó és lobbanékony természetű ember
volt. Ám az ötvenes években gyakorlatilag kizárta az ellentmondás, a kritika minden
lehetőségét."²¹

2.

Az 1949 utáni évek művelődéspolitikai fordulatait a *kulturális forradalom* Révai-féle
felfogásának elemzése révén érthetjük meg legjobban. Az alábbiakban az MDP II.
kongresszusán elhangzott beszéde alapján mutatjuk be a kulturális forradalom fogal-
mát.²²

Révai előadását hét fejezetre tagolta: I. A párt feladatai és a kultúrforradalom, II. A
párt ideológiai munkája, propaganda és agitáció, III. Közoktatás, IV. Tudomány, V.
Művészet, irodalom, VI. Kulturális tömegmozgalom, VII. Néhány elvi kérdés.

"A szocializmus győzedelmes felépítése lehetetlen a kultúrforradalom feladatainak
megoldása nélkül." – szögezte le bevezetésként Révai, majd sorra vette a felada-
tokat: szakmunkások nevelése, dolgozók általános műveltségének emelése, tudato-
sítani a munkához, az államhoz való új viszonyt, megszilárdítani a szocialista erkölcsöt.
"Mit jelent a kultúrforradalom? ... Jelenti azt, hogy népünk szocialista átnevelésének
szolgálatába kell állítanunk minden eszközt: az iskolát, az agitációt és a propagandát,
a művészetet, a filmet, az irodalmat, a tömegek kulturális mozgalmának minden for-
máját."²³

Az állam hatékony nevelőmunkájának előfeltétele a sikeres pártnevelő munka. A dol-
gozók személyes meggyőzése mással nem helyettesíthető.²⁴

A közoktatásban a legfontosabbak a jelentős tanulólétszám növekedés minden szinten, a munkás-paraszt származásúak dominanciájának biztosítása, a tankönyvkiadás megindulása, a szakérettségi tanfolyamok jelentős bővülése. Feladatként Révai az alábbiakat tűzte ki célul: 1. oktatásunk lebecsülésének megállítása, 2. az oktatási színvonal emelése, 3. a tanulmányi fegyelem megvalósítása, 4. az iskolarendszer szakosításának folytatása, 5. az ötéves köznevelési tervet elvárásainak felemelése.²⁵

A tudományos élet kapcsán Révai fontosnak tartotta: "Államunk eddig soha nem látott anyagi és erkölcsi megbecsülésben részesíti a magyar tudósokat."²⁶ Határozottan kijelentette: "Néhány évvel ezelőtt, még 1948 körül, művészeti életünk tele volt mindenféle burzsoá szeméttel... Pártunk érdeme, hogy ezt a frontátörést az irodalom, a képzőművészet, a zenek, a színművészet és a drámairodalom terén ideológiailag előkészítette és irányította. ... Egyre inkább az új, szocializmust építő ember válik művészetünk hőisévé. Művészeti életünk valamennyi ágában új tehetségek jelentkeztek..."²⁷

A kulturális tömegmozgalomról szólva a legfontosabb eredmények a könyvkiadás ugrásszerű növekedése, az üzemi, városi, falusi könyvtárak fejlődése, a kultúrházak kiépülése, a falusi mozik felállítása, a művészeti öntevékenység fellendülése. Hangsúlyozta a kulturális decentralizáció folytatásának szükségességét.²⁸

Beszéde végén összefoglalta a négy legfontosabb elvi kérdést, jelezve, hogy az eddigi eredmények még nem adnak okot a kultúrharc intenzitásának csökkentésére. Az első az osztályharc a kultúrfronton. "Csak a régi, reakciós ideológiák, irányzatok és felfogások elleni harcban lehet új, szocialista kultúránkat kifejleszteni." Hozzátette: ma nyílt ellenségnek már csak a klerikális ideológia tekinthető. Alapelv a nyílt, elvi viták, a szabad, elvi bírálat és a kulturális, nemzeti egység hármasságának megoldása. Második elvi kérdésként az értelmiségről szólt, amelyre jellemző, hogy a régi értelmiség zöme átállt, az új értelmiség kialakulóban van, a kettőnek azonban mihamarabb egyesülni kell. A harmadik elvi kérdés a szovjet kultúra és a magyar kultúra viszonya. "Az új magyar kultúra nemcsak mintaképnek tekinti a szovjet kultúrát, hanem – nemzeti jellegzetességeinek megtartása és fejlesztése mellett – egyre inkább összeforr vele." – hangsúlyozta Révai. S végül a hazafiságról, a hazafias nevelés fontosságáról szólt, megjegyezve, hogy a hazafiság és nemzetköziség Rákosi Mátyás szerint ikertestvérek.²⁹

Az 1948-as politikai fordulat utáni éveknek a kulturális forradalom jegyében átalakuló kulturális életét a *szocialista realizmus*, mint alkotói módszer abszolutizálása jellemezte. A fogalmat az I. szovjet írókongresszus 1934-ben fogadta el általános irányelvként, etalonná emelve Maxim Gorkij 1906-ban írott "Anyá" c. regényét. Andrej Zsdanov szovjet kultúrpolitikus későbbi meghatározása szerint "a művészi alkotások hűségének és történelmi konkrét voltának párosulnia kell a dolgozó emberek szocialista szellemű eszméi átalakításának és nevelésének feladatával. A szépirodalomnak és az irodalmi kritikának ezt a módszerét nevezzük mi szocialista realizmusnak."³⁰ Gorkij elsősorban a kispolgáriság és az individualizmus elleni harcot jelölte meg saját módszere fő vezérelvül.³¹

A szocialista realizmus valamennyi művészeti ágban uralkodóvá vált. Bár a 40-es évek második felében még voltak nyílt ellenvetések a módszer mindenáron történő terjesztése ellen,³² az évtized végén Révai József egyértelművé tette a kötelező haladási irányt: "A mi követelésünk a magyar kultúra munkásai felé: hogy tanuljanak a szovjet kultúrától... hogyan kell a magyar dolgozó nép számára alkotni. (...) Örülnek, hogyha a magyar művészek ... alkalomnak tekintenek ezt a kiállítást a régen esedékes fordulatra a szocialista realizmus felé."³³ A felszólítás nem volt hatástalan. Révai a következő évben már elégedetten nyugtázhatta a változásokat az I. Magyar Képzőművészeti Kiállítás megnyitásán.³⁴

3.

A kulturális forradalom céljainak következetes megvalósítása a művelődésügy kormányzati irányításának vonatkozásában is változásokat követelt. E terület felügyeletét az 1949. június 11-én felállított Népművelési Minisztérium vette át a vallás- és közoktatásügyi tárcától, s a munkamegosztás 1956-ig így működött.

Az új tárca létrehozása két lépcsőben történt meg. Az 1949. június 8-án összeült országgyűlés megszavazta és június 11-én kihirdették az új minisztériumok szervezéséről és a magyar köztársaság kormányának átalakításáról szóló 1949. évi XV. törvényt. Ez kimondta, hogy népművelési minisztériumot kell szervezni, amelynek ügykörét a kormány rendeletben állapítja meg.³⁵ A miniszteri indokolás szerint "a magyar népi demokrácia életében mind gazdasági, mind társadalmi téren bekövetkezett döntő változások természetszerűen megkívánják az államszervezet megfelelő átalakítását is. (...) A népi demokráciák kultúrpolitikájának alapelve a népművelés eddig ismeretlen mértékű fokozása, és a nép kulturális felemelkedésének intézményes megszervezése. Ez a feladat megkívánja, hogy az iskolán kívüli népműveléssel kapcsolatos állami feladatok ellátására külön szervezet, népművelési minisztériumot létesítsünk."³⁶

A központi pártlapban, a Szabad Népből már a kihirdetés másnapján köszöntő cikk látott napvilágot, méltatva az önálló kulturális tárca létrejöttét és az új miniszter, Révai József személyét. "Már önmagában az a tény, hogy Pártunk és a magyar munkásosztály egyik legjobb, legképzettebb vezetője áll a minisztérium élére, félreérthetetlenül mutatja, milyen jelentős eseményről van szó." A cikkíró kifejtette, hogy az új minisztérium létrehozását indoka többek között az aránytalanság a kultúrsumj és az intézmények teljesítőképessége között. "A rossz kultúra ... az osztályellenség legvalóságosabb fegyvereinek egyike" - írta, és hozzátette: nem véletlen, hogy a Központi Vezetőség már 1948 novemberében foglalkozott a kultúrfront gondjaival. Az új tárca feladata lesz, hogy a kultúrharcot állami vonalon szervezze. "A szovjet kultúra népszerűsítése lesz egyik fegyverünk ebben a küzdelemben" - zárta cikkét a szerző.³⁷

A törvényi felhatalmazás alapján a minisztertanács az 1949. szeptember 30-án tartott ülésén 23. napirendi pontként tárgyalta, és "az elhangzott észrevételek figyelembevételével elfogadta" a népművelési miniszter ügykörének ideiglenes megállapításáról szóló előterjesztést, amelyet néhány nap múlva a 4.267/1949. (X.5.) M. T. számú

rendeletként hirdettek ki. (A Népművelési Minisztérium kollégiumi értekezlete ezt megelőzően szeptember 26-án fogadta el a kormány elé kerülő anyagot.³⁸) A kormányülés jegyzőkönyve erről az alábbiakat tartalmazza:³⁹

Népművelési miniszter: *előterjeszti rendelettervezetét a népművelési miniszter ügykörének ideiglenes megállapítása tárgyában és megjegyzi, hogy a vallás- és közoktatásügyi miniszternek valamint a külügyminiszternek módosító javaslatai vannak a rendelettervezet néhány szakaszára vonatkozólag. Ezek nem lényegesek, s így azokat elfogadja.*

Pénzügyminiszter: *javasolja, hogy a minisztertanács mondja ki, hogy az ügykört átadó tárcák létszámát az átadott ügykört ellátó alkalmazottak számával csökkenteni kell. Ugyanígy zárolni kell a megfelelő hiteleket és póthiteleket is.*

Népgazdasági Tanács elnöke: *Kifogásolja, hogy a tervezet 1.§-ának 3. pontja nem elég világos. Azt pontosabban kell megfogalmazni.*

Népművelési miniszter: *Javasolja, hogy az 1.§ 3. pontjának szövege a következő legyen: " az állami színházak és a területi önkormányzatok (közületek) művészi jellegű szórakoztató üzemeinek ügyei".*

A jegyzőkönyvhöz csatolt iratok tájékoztatnak arról, hogy melyek voltak az előterjesztő által említett módosító javaslatok. Ezek mind a társmiszterek egyetértési jogára vonatkoztak. A VKM múzeumi, pedagógiai és nemzetközi kulturális ügyekben, a külügyminiszter a Kultúrkapcsolatok Intézete társfelügyeletében kért és kapott egyetértési jogkört. A pénzügyminiszter az ülésen javasolt kiegészítését azonban utólag visszavonta. Ez kitűnik a jogszabály kihirdetéséhez Révai által szeptember 30-án készített feljegyzésből:

"Mellékelem a rendeletnek a minisztertanács határozatához képest módosított szövegét azzal a megjegyzéssel, hogy a pénzügyminiszter utóbb eltekintett a létszámkeretek csökkentésére és a hitelek zárolására vonatkozó rendelkezésének a rendeletbe való beledolgozásától. Az erre irányuló minisztertanácsi elhatározásról a vallás- és közoktatásügyi miniszter átiratban fog értesítést kapni. A másik eltérés az, hogy a vallás- és közoktatásügyi miniszter kifejezett kívánságára az 1.§ 6. pontjába bevettem, hogy a népművelési miniszter a főiskoláknak (Liszt Ferenc Zeneművészeti Főiskola, stb.) nemcsak pedagógiai, hanem szaktanárképzési kérdéseiben is a vallás- és közoktatásügyi miniszterrel egyetértésben jár el."⁴⁰

A jogszabály végül megszületett, és kimondta, hogy a népművelési miniszter hatáskörébe tartoznak a 2.670/1948. (60) Korm. számú rendelettel a tájékoztatásügyi miniszter hatásköréből a minisztertanács elnökének hatáskörébe utalt, valamint a 12.930/1948. (279) Korm. számú rendeletben és az 54/1948. számú minisztertanácsi határozatban meghatározott ügyek; a Magyar Központi Híradó Rt. felügyelete; az állami színházak és a területi önkormányzatok (közületek) művészi jellegű szórakoztató üzemeinek ügyei; a 3.850/1948. (76) Korm. számú rendelettel az Országos Filmhivatal hatáskörébe utalt ügyek; az általános művészetpolitikai ügyek; a Liszt Ferenc Zene-

művészeti Főiskola, az Országos Magyar Színművészeti és Filmművészeti Főiskola, a Képzőművészeti Főiskola, az Iparművészeti Főiskola, a zenekonzervatóriumok és zeneiskolák felügyelete (e főiskolák pedagógiai és szaktanárképzés kérdéseiben a népművelési miniszter a vallás- és közoktatásügyi miniszterrel egyetértésben jár el); az iskolán kívüli népművelés ügyei; a társadalmi szervezetek kulturális ügyeinek felügyelete; a 11.500/1948. (255) Korm. számú rendelettel az Országos Könyvhivatal hatáskörébe utalt ügyek; a nép- és közművelődési könyvtárak felügyelete. További rendelkezések szóltak arról, hogy a múzeumok művészeti és népművelési ügyeiben a vallás- és közoktatásügyi miniszter a népművelési miniszterrel egyetértésben jár el; a Kultúrkapcsolatok Intézete felett a felügyeletet a népművelésügyi miniszter látja el, a külügyminisztert társfelügyeleti jogkör illeti meg; a nemzetközi kulturális szerződések, egyezmények és egyéb megállapodások kezdeményezése, előkészítése és letárgyalása a népművelési miniszter hatáskörébe tartozik, aki az érintett ügykörökben a külügyminiszter és a vallás- és közoktatásügyi miniszter bevonásával jár el. A rendelet a belügyminiszterrel történő egyeztetést is előírta, amennyiben kimondta, hogy a területi önkormányzatok (közületek) költségvetésének a népművelődési miniszter hatáskörébe utalt ügyekkel összefüggő tételeit a belügyminiszter a népművelődési miniszter meghallgatásával irányozza elő, illetve hogy e költségvetési tételek felhasználását a belügyminiszterrel egyetértésben a népművelési miniszter ellenőrzi.

A tárca létrehozása politikailag kényes időszakban, Rajk László letartóztatása (1949. május 30.) és a Rajk-per kezdete (1949. szeptember 16.) közötti periódusban történt. Emellett 1949 májusában országgyűlési választások zajlottak, a parlament június 8-án ült össze alakuló ülésre, majd augusztusban elfogadta Magyarország új alkotmányát, s a köztársasági elnöki tisztséget a Népköztársaság Elnöki Tanácsa váltotta fel. Ebben a fokozott erőfeszítést igénylő légkörben az egyébként is túlterhelt Révai József szívpanaszokkal küszködött, így a Népművelési Minisztérium létrehozását – miniszterelnökségi államtitkárként – Losonczy Géza irányította, aki egyébként a tárca felállítását követően Révai államtitkáráként dolgozott tovább.⁴¹ A minisztérium szervezetének kialakítása és a káderek kiválasztása körüli problémákról Losonczy – Rákosi utasítására – folyamatosan tájékoztatta Révait. Losonczy 1949. július 14-ei levele alapján a folyamat rekonstruálható.⁴² Az új tárca létrehozására szervező bizottság létesült, amelyben az új minisztériumba átkerülő kormányzervek képviselői kaptak helyet. A bürokrácia logikája alapján e bizottság lényegében saját képére és káderállományára szabta a népművelési tárca arculatát. Losonczy a tervezetet bemutatta Rákosinak, aki a szervezetet jóváhagyta, de a személyeket alapvetően kifogásolta. Olyannyira, hogy néhány héttel később a tárca állományába javasoltak közül többeket le is tartóztattak. Rákosi – éppen a folyó Rajk-ügy kapcsán – felszólította Losonczyt az ideológiai éberségre, és megbízható parasztkáderek bevonására. Losonczy új szervező bizottságot hozott létre, és a formálisan még létező Nemzeti Parasztpárt központjából kért át személyeket. Folytatódott a tárca épületének átalakítása is. Végül úgy alakult, hogy bármennyire is korábbi kormányzervek funkcióinak átvételével alakult meg az új minisztérium, az egyes szervezeti egységek nem kerültek át automa-

tikusan az új tárcához, Révai így némileg saját arculatához formálhatta azt, általa kiválasztott személyi állománnyal.

A Népművelési Minisztérium 1949. június 11-én történt létrehozását szeptemberben követte a belső ügyrend kialakítása. A tárca első szervezeti felépítése a következő lett:⁴³

- Elnöki Főosztály (részei: Jogi Osztály, Üzemgazdasági és Tervosztály, Gazdasági Hivatal)
- Személyzeti Főosztály
- I. Tájékoztatói Főosztály (részei: Sajtóosztály, Sajtóközigazgatási Osztály, Rádióosztály)
- II. Irodalmi főosztály (részei: Irodalompolitikai Osztály, Könyvkiadó Osztály)
- III. Művészeti főosztály (részei: Képző- és Iparművészeti Osztály, Zene- és Táncművészeti Osztály, Művészetoktatási Osztály)
- IV. Színházi Főosztály
- V. Film Főosztály (részei: Műsorpolitikai Osztály, Filmművészeti Osztály, Üzemgazdasági Osztály)
- VI. Népművelési Főosztály (részei: Oktatási Osztály, Könyvtári Osztály, Szervezési Osztály, Műsor Osztály, Rendező Csoport, Szerkesztő Csoport)
- Ellenőrzési Osztály

A miniszter (Révai József) és államtitkára (Losonczy Géza) között a munkamegosztás úgy alakult, hogy Révai magának tartotta fenn az elnöki, az ellenőrzési, a személyzeti, az irodalmi és a film főosztályok felügyeletét, míg Losonczyra hárult a többi szervezeti egység irányítása. Nemzetközi ügyekre nem létesült önálló részleg, mert a kormány 1949 júniusában létrehozta a Kultúrkapcsolatok Intézetét, amely ellátta az ilyen vonatkozású feladatokat. A minisztérium szervezeti felépítésében hamarosan változások történtek (a Rádióhivatal 1950-ben önállósult, később egyes főosztályok kettéváltak, stb.), de a tárca feladatai alapvetően nem módosultak. Nem szerepelt a formális struktúrában, ám döntő fontosságú szerv volt a minisztériumban a pártkollégium. E rendszeresen üléselő grémium – a miniszter elnökletével és kormány által kinevezett résztvevőkkel – alapvetően meghatározta a tárca politikai tevékenységét, itt dőltek el a végrehajtandó feladatok kívánatos irányai, és itt vitatták meg a tárca által készített kormányzati előterjesztéseket. A Népművelési Minisztériumban a kollégium – levéltári források szerint - már a kezdetektől működött, bár legújabb közigazgatástörténeti kézikönyvünk azt írja, hogy a minisztériumi kollégiumokat csak 1953-ban állították föl.⁴⁴

Révai, betegségéből felépülve, 1949. szeptember 26-án a Rákosi Mátyás jelenlétében tartott házi ünnepség keretében hivatalosan is megnyitotta a minisztériumot. Kijelentette: "Az új minisztériumra azért van szükség, hogy állami eszközökkel is gyorsítsuk ennek az elmaradásnak a felszámolását, ... hogy az ideológia területén is tervszerű és szervezett harcot kezdjünk a kapitalista maradványok kiszorítására." Révai szerint a kultúra területén volt a legnagyobb a lemaradás a népi demokrácia gazdasági és politikai fejlődésével szemben. A beszéd fő motívumai a formájában nemzeti,

tartalmában szocialista kultúra meghatározására, a marxista-leninista ideológia terjesztésére, a művészet és az irodalom semlegességének tagadására, a kultúra munkásaival való együttműködési igényre, a szovjet kultúra példamutató jellegére vonatkoztak. Sajátos aktualitást adott Révai beszédének a Rajk-ügy. Kifejtette, hogy a kulturális fronton éppúgy szükség van éberségre, mint a politikában és a gazdaságban, és hogy a néphez hű értelmiségre ezután még inkább számítunk, mint eddig. Rajkra és társaira utalva kijelentette: "nem volt köztük munkás és paraszt, de nem volt köztük egyetlen igazi értelmiségi sem." (A történelem hátrorogató fintora, hogy a Szabad Népből a Révai-beszédet közlő cikk alatt a Rajk-perről szóló ún. "Kék könyv" hirdetése olvasható.)⁴⁵

A Népművelési Minisztérium első költségvetésének vitájában, 1949 decemberében, Losonczy Géza a Révai helyett tartott parlamenti expozéjában többek között kifejtette, hogy a minisztérium "azt tartja feladatának, hogy irányítást és támogatást nyújtson irodalmunknak és művészetünknek szocialista irodalommal és művészettel való fejlődésében (...) A hangsúlyt a politikai, tartalmi, eszmei követelményekre kell helyezni." Hozzáfűzte, hogy "veszély is jelentkezik: tehetségtelenek és dilettánsok kicsiny hada törtet a Parnasszusra rímekbe szedett ... jelszavakkal. Ez azonban hasonlíthatatlanul kisebb veszély ... annál, hogy a Parnasszus ormait valami elvont "művészi színvonal" nevében... ellenséges elemek tartsák megszállva."⁴⁶ A beszéd elemei visszaköszönnek Losonczy december 28-án megjelent cikkében is. "Nem vagyunk hajlandók ... kívül helyezni magunkat téren és időn (...), ezért hangsúlyozzuk a műalkotások elbírálásánál alapkövetelményként a politikai tartalom mérlegre tételét. (...) Pártunk a népművelési minisztériumon, az írói és művészeti szövetségeken, az elvi irányításon és kritikákon, főleg azonban a szovjet kultúra kincsestárának feltárásán keresztül" nyújt jövőképet a magyar kultúra számára – írta az államtitkár.⁴⁷

A népművelési tárca tehát pontosan tudta, hogy mit vár tőle a párt. Az ideológiai harc azonban nem maradt meg csupán az új minisztérium feladatának. A közművelődési irányító tevékenységétől megfosztott, de az oktatásügyben annál jelentősebb szerepet játszó Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumban hamarosan kampány kezdődött, amely Ortutay Gyula miniszteri pozícióját is érintette. A miniszter 1950. február 24-én történt leváltását követően március 29-én az MDP nyilvánosságra hozta a Központi Vezetőség határozatát a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium munkájával kapcsolatos kérdésekről. Ebben kimondták, hogy "a köznevelésügy terén mutatkozó elmaradás fő oka: az ellenség kártevő, szabotáló tevékenysége és a népi demokrácia ellen irányuló aknamunkája."⁴⁸ Mindez bizonyítja, hogy a negyvenes-ötvenes évek fordulóján a pártvezetés már elegendő erőt érzett ahhoz, hogy felvegye a nyílt eszmei-ideológiai harcot a még megmaradt polgári értékekkel szemben, s e folyamatba illeszkedett a Népművelési Minisztérium létrehozása is.

4.

Befejezésül vizsgáljuk meg, hogy miként alakult a jogutód Magyar Szocialista Munkáspárt (MSZMP) viszonya az MDP kultúrpolitikájához. Az 1956 végén újjászervezett

kommunista párt 1958-ra alakította ki hivatalos álláspontját saját művelődéspolitikájáról. A Központi Bizottság által elfogadott és 1958. július 25-én közzétett dokumentum *Az MSZMP művelődési politikájának irányelvei* címet viselte.⁴⁹ Ebben a dokumentumban a párt elsősorban saját elvárásait kívánta közzétenni, ugyanakkor újrafogalmazták a kulturális forradalom kategóriáját, és kritikailag értékelték a jogelőd MDP kultúrpolitikáját. Az MSZMP az első kérdésben Révai definíciójához képest szélesebb alapú meghatározást fogadott el: "A kulturális forradalom tartalmilag a szocialista kultúra megteremtéséért vívott harc. A szocialista kultúrát a párt irányításával, a népi demokratikus állam szervezett erejére, kulturális intézményeire támaszkodva, maguk a dolgozó tömegek hozzák létre."⁵⁰ A kulturális forradalom célja a volt uralkodó osztályok műveltségi monopóliumának megtörése, a művelődésügynek az osztályharc szolgálatába történő állítása, a marxista-leninista világnézet győzelemre vitele, az új szocialista értelmiség kialakítása, és a város-falu közötti különbségek kulturális eszközökkel történő megszüntetése. A dokumentum áttekintette a művelődésügy eddigi eredményeit és hibáit. A felszabadulást követő évekről szólva főleg statisztikai adatokat felvonultatva méltatták a párt eredményeit, a közművelődés, a művészetek, az oktatásügy, a könyvkiadás, az irodalom fejlődését. A hibák között a személyi kultusz, a túlzott gyorsítás, a burzsoá kulturális szemléleti örökség, a szovjet példák mechanikus másolása, a központosítás, az értelmiségellenesség, az adminisztratív eszközök túlszabályozottsága szerepelt. E kétpólusú megközelítés szinte kézenfekvően sugallta, hogy az MSZMP célul tűzi ki a problémák szintetizáló igényű megoldását, megmaradva az elvi alapokon, de elkerülve a túlkapaszkodásokat.

E dialektikus megközelítés végrehajtása azonban elméletben sem sikerült. Mert bár akadtak később is önkritikus értékelések – mint pl. a Horváth Mártoné, aki két évtized távlatából visszatekintve egyszerűen csak "politikai balossággal párosult esztétikai konzervativizmusnak" nevezte az ötvenes éveket⁵¹ –, az eredmények és hibák szembeállításával az idő múlásával mind inkább elmosódott. Így az MSZMP kultúrpolitikájának egyik vezető teoretikusa és végrehajtója, Köpeczi Béla, a 80-as években közzétett összefoglaló művében lényegében 1948-tól zavarmentes, szinte egyenletes fejlődési utat vázolt fel.⁵²

A tanulmány az OTKA F 34338 számú programjának keretében készült, az alapozó kutatómunkát a Közép- és Kelet-európai Történelem és Társadalom Kutatásáért Közalapítvány támogatta.

1 Aczél Tamás - Méray Tibor: *Tisztító vihar*, JATE Kiadó, 1989, 83-84. o.

2 Erényi Tibor: Révai József, in: *A szocialista forradalomért* (szerk: Bakó Ágnes), Kossuth Könyvkiadó, 1975, 550-553. o.; Urbán Károly: Révai József, in: *Politikuspályák* (szerk: Santa Ilona), Kossuth Könyvkiadó, 1984, 184-201. o.

3 Révai József: *Ifjúkori írások (1917-1919)*, sajtó alá rendezte F. Majláth Augusztina és Agárdi Péter, Akadémiai Kiadó, 1981; *Válogatott történelmi írások I-II.*, Kossuth Könyvkiadó, 1966; *Irodalmi tanulmányok*, Szikra Kiadó, 1950; *Válogatott irodalmi tanulmányok*, Kossuth Könyvkiadó, 1960, 1968.

4 Bodnár György: *A szocialista irodalompolitikai fordulat ellentmondásai*, in: *A magyar irodalom története 1945-1975, I. Irodalmi élet és irodalomkritika* (szerk: Béládi Miklós), Akadémiai Kiadó,

1981, 119-141.o. A tanulmány végén teljességre törekvő bibliográfia található az 1945-75 között Révaitól és Révairól megjelent írásokról.

5 Szerdahelyi István: A magyar esztétika története (1945-1975), Kossuth Könyvkiadó, 1976, 128-135.o.

6 Révai József: Élni tudtunk a szabadsággal. Válogatott beszédek és cikkek (1945-1949), Szikra Kiadó, 1949.

7 uo. 571.o.

8 uo. 590-591.o.

9 uo. 629-630.o.

10 uo. 638.o.

11 Urbán: i.m. 193.o.

12 Szabad Nép, 1949. szeptember 27.; Révai József: Kulturális forradalmunk kérdései, Szikra Kiadó, 1952, 5-40.o.

13 Vö: A Lukács-vita (1949-1951) (szerk: Ambrus János), Múzsák Közművelődési Kiadó, 1985; A nagy építészeti vita (1951), in: Új építészet, új társadalom, 1945-1978. Válogatás az elmúlt évtizedek építészeti vitáiból, dokumentumaiból (szerk: Major Máté - Osskó Judit), Corvina Kiadó, 1981, 45-95.o.; a Felelet-vitáról: Aczél Tamás - Méray Tibor: i.m. 95-118.o, továbbá: Pomogáts Béla: A Felelet és a Déry vita, in: A magyar irodalom története 1945-1975, III. A próza (szerk: Béládi Miklós - Rónay László), Akadémiai Kiadó, 1990, 592-597.o.

14 Kritikák és képek. Válogatás a magyar képzőművészet dokumentumaiból 1945-1975, Corvina Kiadó, 1976, 107-108, 112-115.o.

15 Révai József: Kulturális forradalmunk kérdései, i.m. 41-90.o. Révai valamennyi 1949-1953 közötti nagy beszédét elemzi Bodnár György: i.m. 122-134.o.

16 Urbán Károly: i.m. 194.o.

17 Szilágyi Gábor: Tűzkeresztység. A magyar játékfilm története 1945-1953, Magyar Filmintézet, 1992, 79-80.o.

18 Anatolij Lunacsarszkij: Válogatott esztétikai munkák, (szerk: S. Nyirő József), Kossuth Könyvkiadó, 1968, 157.o.

19 Koltai Tamás: Major Tamás. A Mester monológja, Ifjúsági Lap- és Könyvkiadó, 1986, 84.o. Nem véletlen, hogy Révai miniszteri tisztségének megszűnése után a minisztérium és a színház viszonya annyira elmérgesedett, hogy a Politikai Bizottság 1955. május 26-án külön határozatban foglalkozott a színház és a szaktárca viszonyának rendezésével, s meghatározták a szempontokat a színház művészetével történő beszélgetéshez. Vö: A Magyar Dolgozók Pártja határozatai 1948-1956, i.m. 350-355.o.

20 Erről lásd: Bolvári-Takács Gábor: Az Állami Balett Intézet létrehozásának politikai körülményei = Kritika, 2000. 8. szám, 26-28.o.

21 Urbán Károly: i.m. 196-197.o.

22 A kulturális forradalom Révai-féle interpretációját a szakirodalomban tudomásom szerint csak Soós Pál elemezte. Soós szerint Révainál a kulturális forradalom azt jelenti, hogy a dolgozó népben tudatosítani kell az új viszonyt a kultúrához, ki kell fejleszteni a szocialista világnézetet, a szocialista átnevelésre mozgósítani kell minden intézményes eszközt, az alkotó tudományt és művészetet a nép felé kell fordítani, s végül elő kell segíteni a falu szocialista átalakulását, s ehhez kulturális decentralizációt kell végrehajtani. Lásd: Soós Pál: A művelődéspolitikus Révai József portréjához, in: uő: Művelődéseméleti és művelődéspolitikai tanulmányok. Acta Andragogiae et Culturae 3. szám, KLTE, 1981, 91-92.o.

23 Révai József: Kulturális forradalmunk kérdései, Szikra Kiadó, 1952, 5-6.o.

24 uo. 7-9.o.

- 25 uo. 9-14.o.
 26 uo. 14.o.
 27 uo. 18-19.o.
 28 uo. 25-29.o.
 29 uo. 29-40.o.
 30 Andrej Zsdanov: A művészet és filozófia kérdéseiről (ford: Gyáros László), Szikra Kiadó, 1952, 79.o.
 31 Makszim Gorkij: A szocialista realizmusról (ford: Makai Imre), in: uő: Valóság és irodalom, Kossuth Könyvkiadó, 1964, 98-108.o.
 32 Justus Pál: Művészet - valóság - világnézet, in: Kritikák és képek, i.m. 94-97.o.
 33 Révai József: Megnyitó beszéd a szovjet festmények kiállításán, in: Kritikák és képek, i.m. 107-108.o.
 34 Révai József: Megnyitó beszéd az I. Magyar Képzőművészeti Kiállításon, in: Kritikák és képek, i.m. 112-115.o.
 35 Ekkor került sor az önálló belkereskedelmi, külkereskedelmi, nehézipari és könnyűipari tárcák létrehozására is.
 36 Törvények és rendeletek hivatalos gyűjteménye, 1949, 74.o.
 37 K.P.: Az új magyar kultúra minisztériuma = Szabad Nép, 1949. június 12., 4.o.
 38 MOL XIX-I-3-n. 1.d.
 39 MOL XIX-A-83-a. 45.d. 309. jkv. A hozzászólók: népművelési miniszter: Révai József, pénzügyminiszter: Kossa István, a Népgazdasági Tanács elnöke: Gerő Ernő.
 40 uo.
 41 Kövér György: Losonczy Géza 1917-1957, 1956-os Intézet, 1998, 179.skk.o.
 42 Dokumentum. Losonczy Géza levele Révai Józsefnek 1949. július 14-én, közreadja: Standeisky Éva = Budapesti Negyed, 8. szám, 1995. nyár, 223-226.o.
 43 A Népművelési Minisztérium szervezeti felépítéséről lásd: A magyar állam szervei 1944-1950, főszerkesztő: Boreczky Beatrix, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1985, 532-533.o, továbbá: A magyar állam szervei 1950-1970, főszerkesztő: Boreczky Beatrix, Magyar Országos Levéltár, 1993, 376-380.o; valamint: T. Kiss Tamás: A magyarországi kulturális minisztériumokról (1867-1993), Budapest, 1993, 111-113.o.
 44 A magyar állam szervei 1950-1970. Központi szervek (főszerk: Boreczky Beatrix), Magyar Országos Levéltár, 1993, 6.o.
 45 Révai József: A kultúra területén is fel kell zárkóznunk a szocialista építés egyéb eredményeihez. Megkezdte munkáját a népművelési minisztérium = Szabad Nép, 1949. szeptember 27., 5.o.
 46 Kövér György: i.m. 190-191.o.
 47 Losonczy Géza: Kultúrpolitikánk néhány kérdéséről = Szabad Nép, 1949. december 28, 1.o.
 48 A Magyar Dolgozók Pártja Központi Vezetőségének, Politikai Bizottságának és Szervező Bizottságának fontosabb határozatai. Pártépítés Kiskönyvtára 25. szám, Szikra Könyvkiadó, 1951, 176-177.o.
 49 A Magyar Szocialista Munkáspárt határozatai és dokumentumai 1956-1962, Kossuth Könyvkiadó, 1964, 231-260.o. A dokumentum létrejöttének folyamatáról lásd: Bolvári-Takács Gábor: Az MSZMP művelődéspolitikai irányelveinek keletkezéstörténete = Múltunk, 1995. 4. szám, 115-132.o.
 50 A Magyar Szocialista Munkáspárt határozatai és dokumentumai 1956-1962, i.m. 232.o.
 51 Horváth Márton: Művészetpolitika, húsz év távlatából, in: Kritikák és képek, i.m. 438.o.
 52 Köpeczi Béla: A magyar kultúra útja (1945-1985), Kossuth Könyvkiadó, 1986. Időrendi áttekintés: 41-61.o, tematikus elemzés: 100-112.o.